

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ

«СТРУКТУРА СОЦІОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ЗНАННЯ»

1. Поняття прикладної та фундаментальної соціології.
2. Що таке теоретична та емпірична соціологія.
3. Теоретична соціологія, поняття макро- та мікросоціології.
4. Рівні соціологічного знання: загальносоціологічні теорії, теорії середнього рівня (спеціальні соціологічні теорії), знання, здобуті за допомогою емпіричних соціологічних досліджень.
5. Соціологія як поліпарадигмальна наука.

Сучасна соціологія має складну структуру. Існують різні підходи та критерії виокремлення тих чи тих елементів цієї структури. Так, з огляду на можливість використання соціологічного знання чи то у вирішенні конкретних соціальних проблем, чи то для розвитку самої соціологічної науки, її теорії та методології можна виділити *прикладну і фундаментальну соціологію*.

Головним завданням *прикладної соціології* є вивчення актуальних проблем життєдіяльності суспільства з метою пошуку оптимальних варіантів їх вирішення. Специфічною особливістю прикладної соціології є дослідження конкретних соціальних явищ, концентрація уваги на тих компонентах соціальної системи, які безпосередньо пов'язані з людиною, впливають на її діяльність.

На відміну від прикладної соціології, метою і завданням *фундаментальної соціології* є побудова і вдосконалення основ самої соціологічної науки, збагачення її теорії та методології.

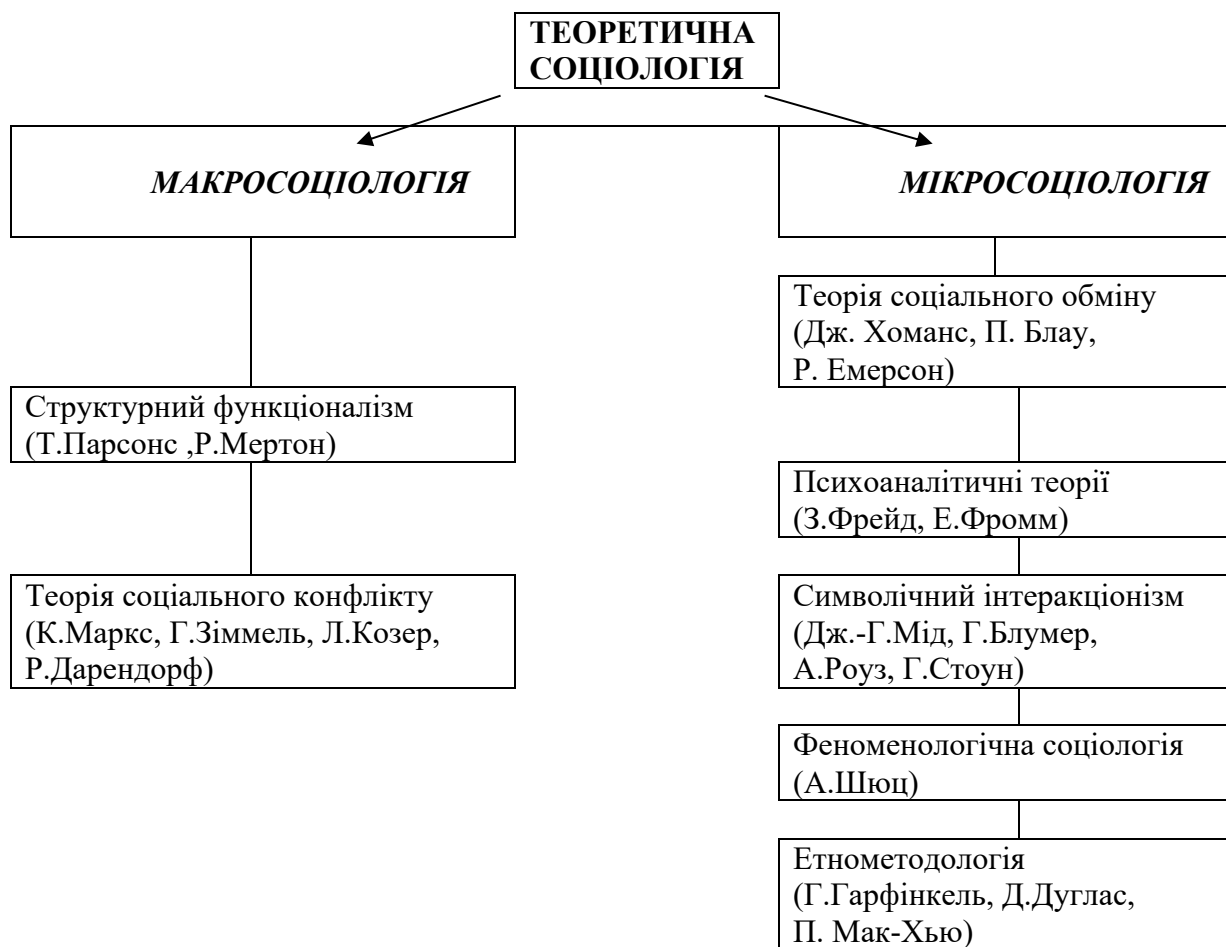
Зазначимо, що розподіл соціології на фундаментальну та прикладну має умовний характер, бо кожна з них безпосередньо чи опосередковано робить певний внесок у вирішення як наукових, так і практичних завдань.

Отже, поняття „*фундаментальна*” та „*прикладна*” соціологія визначають лише певні аспекти, спрямованість соціологічного знання, його цільову установку – переважно пізнавальну чи практичну.

На відміну від цього, поняттями „*теоретична*” та „*емпірична*” соціологія визначають специфіку соціологічного знання та рівень його абстракції. *Емпіричною* називають соціологію, орієнтовану на збір та аналіз різноманітних соціальних даних, що здійснюється за допомогою специфічних методів (кількісних чи якісних), методик та технік соціологічного дослідження.

Теоретична соціологія – це сукупність наукових тверджень, ідей, гіпотез, концептуальних підходів, напрямів, течій, „напрацьованих” класиками соціологічного знання та сучасними вченими для осмислення соціокультурної реальності у певному часово-просторовому континуумі.

Сучасну теоретичну соціологію можна представити наступним чином:

Як бачимо, сучасну теоретичну соціологію складають макро- та мікросоціологічні теорії. Підкреслимо, що *макросоціологічні теорії* у своєму дослідженні суспільства, виявленні закономірностей становлення та розвитку соціальних систем виходять з аналізу великих спільнот (соціальних груп, страт, націй тощо). Згідно з макросоціологічним підходом різні мікропрояви і процеси (поведінка особистості, міжособистісні відносини тощо) розглядаються під кутом зору закономірностей макрорівня. До **макросоціологічних** належать теорії засновників соціології **О.Конта** та **Г.Спенсера**, які розглядали суспільство як систему взаємопов'язаних та взаємозалежних частин, кожна з яких необхідна для існування цілого (суспільства). «**Макросоціологами**» були й такі видатні вчені минулого, як **Е.Дюркгейм, М.Вебер, К.Маркс, Т.Парсонс, Р.Мертон, К.Девіс**, а також такі соціологи сучасності, як **Р.Дарендорф, Л.Козер, Дж.Даймонд та Г.Ленскі, М.Е.Ольсен, Р.Сведберг та ін.** Вважається, що макросоціологічні концепції панували в соціології приблизно до 1920–х років. Широкий розвиток емпіричних досліджень у 30-ті роки минулого сторіччя змусив ці концепції дещо поступитися місцем *мікросоціологічним теоріям*, в межах яких здійснюється аналіз „мікрооб'єктів”: міжособистісних взаємодій, стосунків, комунікативних зв'язків у малих групах, поведінки особистості, окремих соціальних явищ, процесів тощо. В основу мікросоціологічного аналізу покладено дослідження повсякденної взаємодії людей. З цих позицій макросоціологічні явища розглядаються представниками мікросоціології як неправомірні абстракції, реальність яких неможливо довести емпірично.

З огляду на те, що у центрі уваги мікросоціології знаходиться міжіндивідуальна взаємодія, представники різних мікросоціологічних теорій нерідко зверталися до психологічних ідей щодо пояснення людської поведінки.

Найвідомішими прибічниками мікросоціологічного аналізу суспільства були такі дослідники, як **Дж.Хоманс, Дж.Мід, Г.Блумер, П.Блау, Р.Емерсон, З.Фрейд, А.Роуз, Г.Стоун, А.Шюц, Г.Гарфінкель** та ін..

Виокремлюючи мікро- та макросоціологічні теорії, деякі дослідники визначають їх як «поведінкові» та «інституційні». «Поведінкові» (мікросоціологічні) концепції аналізують суспільство, так би мовити, «знизу», акцентуючи на індивідуальній чи груповій поведінці, варіанти якої можуть бути найрізноманітнішими. В «інституційних» (макросоціологічних) теоріях суспільство задається «згори», оскільки основна увага приділяється соціальній системі в цілому та структурам, що її утворюють, зокрема таким соціальним інститутам, як економіка, політика, мораль, релігія, сім'я, освіта тощо.

Ось як розрізняє макро- та мікросоціологічні підходи до аналізу соціальної реальності відомий французький соціолог **Раймон Арон** (1905-1983): „Соціологія є дослідження, що претендує на науковий підхід до соціального як такого або на елементарному рівні міжособистісних відносин, або на макрорівні великих сукупностей, класів, націй, цивілізацій, чи, використовуючи розхожий вираз, глобальних суспільств”.

Щоб більш повно розкрити відмінності між такими напрямками сучасної теоретичної соціології, як макро- та мікросоціологічний підходи до аналізу суспільства, наведемо короткі характеристики основних напрямків та теорій, що склалися в межах кожного з цих підходів.

Почнемо з макросоціології, зокрема з огляду головних положень **структурного функціоналізму**, сутність якого полягає у виокремленні елементів соціальної системи, що підлягають дослідженню, та у визначенні їх місця, значення (*функції*) у цій системі. Розглядаючи суспільство як *систему*, деякі представники структурно-функціонального підходу порівнюють його (суспільство) з організмом. При цьому у суспільстві визначається щось на зразок органів, функціонування яких забезпечує життєздатність соціуму в цілому. Так, один із засновників цього напрямку

англійський соціолог Г. Спенсер саме наявністю у суспільстві структурної диференціації, яка супроводжується диференціацією функцій, доводив доцільність аналогії суспільства і організму. Отже, теоретики структурного функціоналізму акцентували на тому, яку роль (функцію) відіграють ті чи інші елементи суспільної системи, ті чи інші соціальні феномени у підтриманні та відтворенні соціального порядку. Так, наприклад, Е.Дюркгейм досліджував роль суспільного розподілу праці у житті соціуму, у підтриманні його єдності.

Сприймаючи суспільне життя як нескінченну множину та переплетіння взаємодій людей, структурні функціоналісти намагалися не тільки визначити систему, в якій ці взаємодії здійснюються, але й знайти сталі елементи у самій системі, аспекти відносно сталого в абсолютно рухомому, тобто віднайти структури соціальної системи. Структури не пов'язані однозначно з конкретними індивідами, але вони є позиціями участі індивідів у системі. Функції є тим, що виконується структурними елементами; заповнення тих чи інших структурних позицій означає для діючих індивідів набуття певного соціального статусу та виконання певної соціальної ролі. Система повинна забезпечувати розподіл індивідів за структурними позиціями, де їх діяльність у відповідності з рольовими настановами слугуватиме задоволенню індивідуальних потреб та реалізації певних соціальних функцій.

Фундаментальні розробки у галузі структурного функціоналізму належать американському соціологу Т. Парсонсу. У своїй концепції Т.Парсонс доводить, що будь-яка система має дві осі орієнтацій; 1) внутрішнє/зовнішнє (система орієнтується або на події навколишнього середовища, або на свої власні потреби); 2) інструментальне/консуматорне (орієнтація пов'язана або з нагальними, актуальними "засобами", або з довгостроковими потребами та цілями.) У зовнішній орієнтації системи виникають категорії адаптації та ціледосягнення, у внутрішній – інтеграції та підтримання прихованого взірця у системі. Ці категорії, за Т.Парсонсом, можуть бути використані для аналізу будь-яких соціальних систем, на будь-

якому рівні (аж до сім'ї з її розподілом ролей). Головними механізмами підтримки та відтворення соціального порядку Т.Парсонс вважав **соціалізацію**, тобто інтеріоризацію (засвоєння) людиною норм і цінностей певного суспільства (чи соціальної групи), реалізація яких в індивідуальній діяльності та поведінці й забезпечує соціальну стабільність, автентичність суспільства в цілому та його окремих елементів (соціальних спільнот, соціальних інститутів тощо).

Великий внесок у розвиток структурно-функціональної теорії зробив американський соціолог Р. Мертон. Розробляючи свою власну концепцію, він виходив із трьох принципів: 1) функціональної єдності суспільства (узгодженість функціонування всіх його частин); 2) універсального функціоналізму (функціональність – корисність всіх соціальних явищ); 3) функціональної необхідності. Основна теорема “функціонального аналізу”, за Р.Мертоном, наголошує: як одне і те ж явище може мати різні функції, так і одна і та ж функція може виконуватися різними явищами. При цьому функціональний результат сприяє виживанню системи, її адаптації до навколишнього середовища. Те, що не сприяє виживанню та адаптації, є “дисфункцією”. Р.Мертон також вводить у науковий обіг поняття **явної** функції (це наслідок події чи вчинку, який був викликаний навмисно) та **латентної** (прихованої) функції (це наслідок, отримання якого не входило у наміри діючого індивіда, і він не знає, що його викликало).

Соціологічне теоретизування, в тому числі у контексті макросоціологічного аналізу суспільства, було спрямовано не тільки на пошуки відповіді на питання, як можливий соціальний порядок, завдяки чому забезпечується стабільність суспільства, але й прагнуло з'ясувати, як і чому змінюється соціум, що обумовлює його трансформацію. Відповіді на ці питання дають, у тому числі, **теорії соціального конфлікту**. Головною ідеєю цих теорій є визнання соціального конфлікту найважливішим чинником суспільного розвитку.

Конфліктний підхід перш за все пов'язують з іменами **Карла Маркса** (1818-1883) та **Георга Зіммеля** (1858-1918).

Теорії, засновані на ідеях К.Маркса щодо ролі конфлікту в житті суспільства, його революційних перетвореннях, називають **діалектичними теоріями конфлікту**. У сучасній соціології представником цієї традиції є німецький соціолог **Ральф Дарендорф** (1929). Учений вважає соціальні конфлікти результатом опору існуючим у будь-якому суспільстві відносинам панування і підпорядкування. Проте, на відміну від марксизму, за яким основою соціальної конфліктності є протистояння економічних інтересів антагоністичних класів (рабовласників та рабів, феодалів та селян, капіталістів та пролетаріїв), Р.Дарендорф розглядає соціальну конфліктність як універсальну властивість соціальних систем, природний продукт їхньої структурованості та інтегрованості. Подавлення конфлікту, за Р.Дарендорфом, - це шлях до його загострення. Натомість “раціональна регуляція” соціального конфлікту сприяє “еволюції”, що контролюється, так би мовити, керованим змінам у суспільстві. Хоча причини конфліктів існували та будуть існувати завжди, “ліберальне” суспільство, на думку дослідника, може їх узгоджувати на рівні конкуренції між індивідами, групами і класами. З огляду на це, «раціональне приборкання» соціального конфлікту, вважає Р.Дарендорф, має бути одним із головних (якщо не головним) завдань політики.

Конфліктні теорії, що виходять з концепції Г.Зіммеля, називають **функціональними теоріями конфлікту**. До цієї версії конфліктного підходу в соціології належить концепція відомого американського вченого **Льюїса Козера** (1913-2003), який визначав соціальний конфлікт як ідеологічне явище, яке відображує прагнення та почуття соціальних груп та індивідів у боротьбі за владу, обмежені ресурси, зміну статусу, перерозподіл доходів, переоцінку цінностей тощо. Він підкреслював, що будь-яке суспільство має явні або потенційні соціальні конфлікти, які виступають визначальним елементом соціальної взаємодії та сприяють руйнуванню чи укріпленню

соціальних зв'язків. Якщо у “закритих” суспільствах соціальні конфлікти поділяють суспільство на дві ворожі групи або два ворожих класа, підривають основи колективної “злагоди”, погрожують руйнуванням соціальних зв'язків та самої суспільної системи завдяки революційному насильству, у “відкритих”, “плюралістичних” суспільствах ці конфлікти мають “вихід”, а соціальні інститути охороняють суспільну злагоду. Цінність конфліктів, їх позитивна функція, на думку Л.Козера, полягають в тому, що вони захищають суспільство від застою та забезпечують можливість соціальних інновацій.

Прибічники теорій соціального конфлікту по-різному пояснюють причини конфліктів. Так, наприклад, французький учений А. Турен вбачає їх у психологічних особливостях особистостей та різних соціальних спільнот. За К.Боулдінгом, Л.Крайсбергом, М.Крозьє та інш., соціальні конфлікти обумовлюються протистоянням груп, які переслідують несумісні цілі. Д.Белл вважає, що класова боротьба як найбільш гостра форма соціального конфлікту пов'язана з перерозподілом доходів.

На відміну від К.Маркса, який акцентував на антагоністичному характері соціальних конфліктів, оскільки розглядав, як зазначалось вище, перш за все конфлікти між антагоністичними класами, більшість конфліктологів розглядають конфлікти як неантагоністичні протиріччя, які можуть бути врегульованими.

Отже, структурно-функціональний та конфліктний підходи до аналізу суспільства є конфронтуючими напрямками соціологічного теоретизування. Особливої гостроти «змагання» між ними набуло у 1950-1960 роки, чому сприяли ідеологічне та воєнне протистояння у тогочасному світі. Тим не менш, науковці, зокрема Л.Козер, вважали, що кожна з цих теорій – структурно-функціональна та конфліктна – може забезпечити розв'язання специфічних дослідницьких завдань: перша, аналізуючи проблеми стабілізації, усталеності соціальної системи, друга, розглядаючи проблеми її модернізації та розвитку.

А тепер звернемо до короткого викладення основних положень деяких **мікросоціологічних теорій**.

Почнемо з **теорії соціального обміну**. В межах цієї теорії обмін різними типами діяльності розглядається як фундаментальна засада суспільних відношень, на якій зростають різноманітні структурні утворення (влада, статус, престиж, конформізм та інші). Існують два висхідних положення теорії соціального обміну: 1) в поведінці людини переважає раціональне, що спонукає її до одержання певних „користей” (грошей, товарів, послуг, престижу, поваги, успіху, схвалення, дружби, любові і т.д.); 2) процес соціальної взаємодії витлумачується як постійний обмін між людьми різними „користями”. „Обмінні угоди розглядаються як елементарні акти, з яких складається фундаментальний рівень суспільного життя, а всі більш складні структурні утворення (соціальні інститути та організації) пояснюються як зростаючі на обмінних відношеннях.”

Видатний представник соціологічної теорії соціального обміну **Дж.Хоманс** (1910-1989), вирішуючи питання про взаємозв'язок макро- та мікрорівня соціальної реальності, зводить ціннісно-нормативний рівень соціальних відносин (норми, ролі, статус та інші) до психологічних принципів взаємного обміну „нагородами”, не визнаючи при цьому якісну своєрідність соціальних структур. Вдаючись до «обмінних операцій» з оточуючими, людина прагне одержати «винагороди» та уникнути «покарань» та «прорахунків». Отже, соціальна поведінка – це майже завжди раціональний обмін. Вступаючи в соціальні відносини, індивіди вдаються до розрахунків цінності винагороди, що пропонується їхніми партнерами для обміну, а також до розрахунків витрат, яких вони можуть зазнати.

Послідовник Дж.Хоманса **П.Блау** (1918), пояснюючи макросоціальні відношення, головну увагу приділяє ціннісно-нормативному аспекту процесів обміну. Він вважає, що, починаючи обмін, кожна людина робить припущення щодо прагнень іншої особи, дізнаючись про її потреби. При цьому кожний індивід намагається найкращим чином представити себе для

того, щоб переконати партнера, що він має ті цінності, якими прагне володіти партнер.

Р.Емерсон (1925) розширює концептуальну базу теорії соціального обміну завдяки таким поняттям, як „мережі” соціального обміну та „продуктивний обмін”. Це дозволяє йому перейти від дослідження відносин у малій групі до аналізу більш широких структурних зв’язків.

Отже, теорія соціального обміну, пояснюючи закономірності функціонування суспільства, звертається до людської поведінки, яка розглядається як процес, завдяки якому індивіди задовольняють один одного, обмінюючись значущими послугами та вигодами.

До **мікросоціологічних** належать й **психоаналітичні теорії**, які засновані на соціально-філософських та соціологічних ідеях та концепції **З.Фрейда** (1856-1939) та його послідовників. Головна проблема психоаналітичних теорій – це проблема конфлікту особистості та суспільства. На думку багатьох представників цього напрямку, цивілізація, соціальні та моральні норми, заборони, санкції, соціальний контроль, репресії придушують природні потяги або потреби людини, що призводить до прогресуючого відчуження, незадоволеності, деформації характеру, розвитку неврозів і таке інше. Разом з тим існуючі соціальні норми та інститути розглядаються психоаналітиками як необхідна умова виживання людини, її адаптації до соціальної реальності. З огляду психоаналітичних теорій, соціальні дії індивідів можуть зумовлюватися як свідомими, так і, що трапляється частіше, позасвідомими психологічними процесами. До позасвідомих проявів особистості З.Фрейд відносить ворожість, деструктивність, прагнення експлуатації людини людиною тощо. Особлива роль у мінімізації деструктивної людської поведінки, на думку З.Фрейда, належить культурі, яка сприяє переходу зовнішніх заборон у внутрішні норми людини, засвоєнню нею моральних цінностей, що притаманні певному суспільству (чи соціальній групі).

В межах психоаналітичних теорій існують також ліберальні та радикалістські течії (Д.Рісмен, Е.Фромм, Г.Маркузе, фрейдомарксизм), у фокусі яких – ідея повного знищення існуючих соціальних, моральних, політичних норм та інститутів, звільнення первісних людських потягів, трансформації характерів завдяки двоєдиній – сексуальній та соціальній – революції або завдяки комунітарному руху та психоаналітичній техніці.

Ще одна мікросоціологічна теорія – **символічний інтеракціонізм** – виникла як реакція на недооцінку, зокрема в межах психологічного знання, соціальних чинників у розвитку психічних процесів, людської поведінки в цілому. Символічний інтеракціонізм акцентує на аналізі соціальної взаємодії переважно в її **символічному змісті**. Грунтуючись на переконанні, що природа людини та упорядкованість суспільного життя є продуктами *соціальної комунікації*, повсякденної взаємодії людей, їх постійного взаємопристосування, прихильники цього напрямку розглядають соціальну взаємодію (**інтеракцію**) як таку, що відбувається не безпосередньо (за схемою «стимул-реакція»), а опосередковується певними символічними засобами, яким кожен учасник взаємодії надає відповідного значення (такими символами можуть бути вираз обличчя, жест, інтонація тощо). Особливу увагу представники цього напрямку приділяють аналізу мови – головного символічного “медіуму” взаємодії.

Безперервний комунікаційний процес, завдяки якому індивіди та групи взаємним пристосуванням включаються в узгоджені дії, і є, з погляду представників символічного інтеракціонізму, реальним суспільним буттям людини.

Символічному інтеракціонізму притаманне бачення соціального процесу як такого, що виробляє та змінює соціальні значення, постійно визначає та перевизначає ситуації взаємодії їх учасниками. У ході цього перевизначення змінюється й об’єктивне (з точки зору індивідів, що взаємодіють) середовище соціальної діяльності. Найбільш вагомим внеском

у розвиток символічного інтеракціонізму є творчість **Джорджа Герберта Міда** (1863-1931).

Зазвичай виокремлюють дві школи цього наукового напрямку: Чикагську (Г.Блумер, А.Стросс, Т.Шибутані та ін.) та Айовську (М.Кун, Т.Партленд). Для першої притаманний інтерес до процесуального аспекту взаємодії, до моменту становлення соціальних речей та явищ; для другої – акцент на вивченні стабільних, сталих символічних структур. Полемізуючи з макросоціологами, інтеракціоністи докоряли їм тим, що вони оперують «пустими» абстракціями (на кшталт «культура», «соціальна структура», «соціальний розвиток» тощо). Неправомірність застосування цих понять у контексті соціологічного аналізу суспільства представники символічного інтеракціонізму вбачали в тому, що відповідним їм феноменам приписується статус реалій, які нібито існують поза поведінкою конкретних індивідів і виступають визначальними чинниками цієї поведінки.

До символічного інтеракціонізму примикає так званий **соціодраматургічний підхід**, прибічники якого (К.Берк, І.Гофман, Х.Данкен) пояснюють соціальне життя як реалізацію “драматургічної” метафори, аналізуючи взаємодію у таких термінах, як “актор”, “маска”, “сцена”, “сценарій” та ін.. Так, в основу концепції **Ірвінга Гофмана** (1922-1982) покладена ідея гри як незаперечної передумови існування людей у суспільстві, як необхідного способу соціального життя.

Мікросоціологічний аналіз суспільства притаманний такому напрямку соціологічного знання, як **феноменологічна соціологія**. В його межах суспільство розглядається як явище, що створюється та постійно відтворюється у повсякденній взаємодії індивідів, у процесах міжособистісної комунікації. Засновником цього підходу вважається **А.Шюц** (1899-1959). Прибічники феноменологічної соціології намагаються теоретично осягнути соціальний світ у його суто людському бутті, у співвідношенні з уявленнями, ідеями, цілями та мотивами практично діючих соціальних індивідів. З точки зору представників цього напрямку, соціальне

життя втрачає об'єктивний характер і може бути зведеним до уявлень про суспільство та до взаємодії і взаємовпливу цих уявлень у свідомості індивідів. Це обумовлюється тим, що, на думку феноменологів, соціальний порядок створюється людьми, а, отже, дійсність певною мірою залежить від їхньої інтерпретації цієї дійсності. Індивіди, з огляду феноменологічної соціології, не є бранцями структури, вони постійно створюють та змінюють її у своєму повсякденному житті. Теоретичний доробок А.Шюца був покладений в основу численних концепцій феноменологічної орієнтації в соціології. Серед них треба назвати структурну соціологію Едварда Тиріак'яна (1929), соціологію знання Пітера Бергера (1929) та Томаса Лукмана (1927), когнітивну соціологію Ларона Сікурела (1928), етнометодологію Гарольда Гарфінкеля (1917) та ін.. Зупинимося більш докладно на останній із них.

Отже, **етнометодологія** – це напрямок у соціології, в межах якого методи етнографії та соціальної антропології, зокрема методи дослідження примітивних культур, використовуються як загальна методологія соціальних наук. Засновник етнометодології Г.Гарфінкель підкреслював, що предметом етнометодології є процедури інтерпретації, несвідомі, нерелексовані механізми повсякденної соціальної комунікації між людьми.

Етнометодологія засновується на певних теоретичних допущеннях: 1) на ототожненні соціальної взаємодії з мовною комунікацією; 2) на ототожненні дослідження з тлумаченням та інтерпретацією дій та мови іншого – співрозмовника; 3) на виділенні двох рівнів в інтерпретації – розуміння та розмови; 4) на ототожненні структурної організації розмови з синтаксисом повсякденної мови. Для представників етнометодології соціальна реальність не має об'єктивних характеристик, вона конструюється під час мовної комунікації. Соціокультурна реальність розглядається етнометодологами як потік неповторних, унікальних ситуацій.

Прибічники етнометодологічної перспективи в соціології підкреслюють відносність позитивістського (макросоціологічного) ідеалу

пояснення суспільства, який передбачає природничо-наукову за характером об'єктивність та обґрунтованість узагальнень. Автори навчального посібника з соціології за редакцією С.Макеєва підкреслюють, що етнометодологія наполягає на необхідності суттєвого перегляду самих засад соціологічного знання, щоб якомога точніше відобразити надзвичайно складну, тонку, двоїсту і конструктивну природу соціальних феноменів. Своїм розумінням соціального устрою етнометодологи стверджують можливість індивідів та їх об'єднань встановлювати та підтримувати соціальний порядок завдяки здатності логічно конструювати події зсередини.

Підсумовуючи короткий огляд макро- та мікросоціологічних теорій, наведемо характеристику, яку дає цим теоріям **Н.Смелзер**. «Соціологи, - пише він, - досліджують суспільство на двох рівнях: мікро- та макрорівні. Мікросоціологія вивчає спілкування людей у повсякденному житті – інтеракцію, їх взаємодію. Дослідники, які працюють у цьому ключі, вважають, що соціальні явища можна зрозуміти лише на підставі аналізу тих смислів, яких люди надають цим явищам при взаємодії один з одним. Головна тема їхніх досліджень – поведінка індивідів, їхні вчинки, мотиви, значення, які визначають взаємодію між людьми, яка, у свою чергу, справляє вплив на стабільність суспільства або зміни, що в ньому відбуваються.

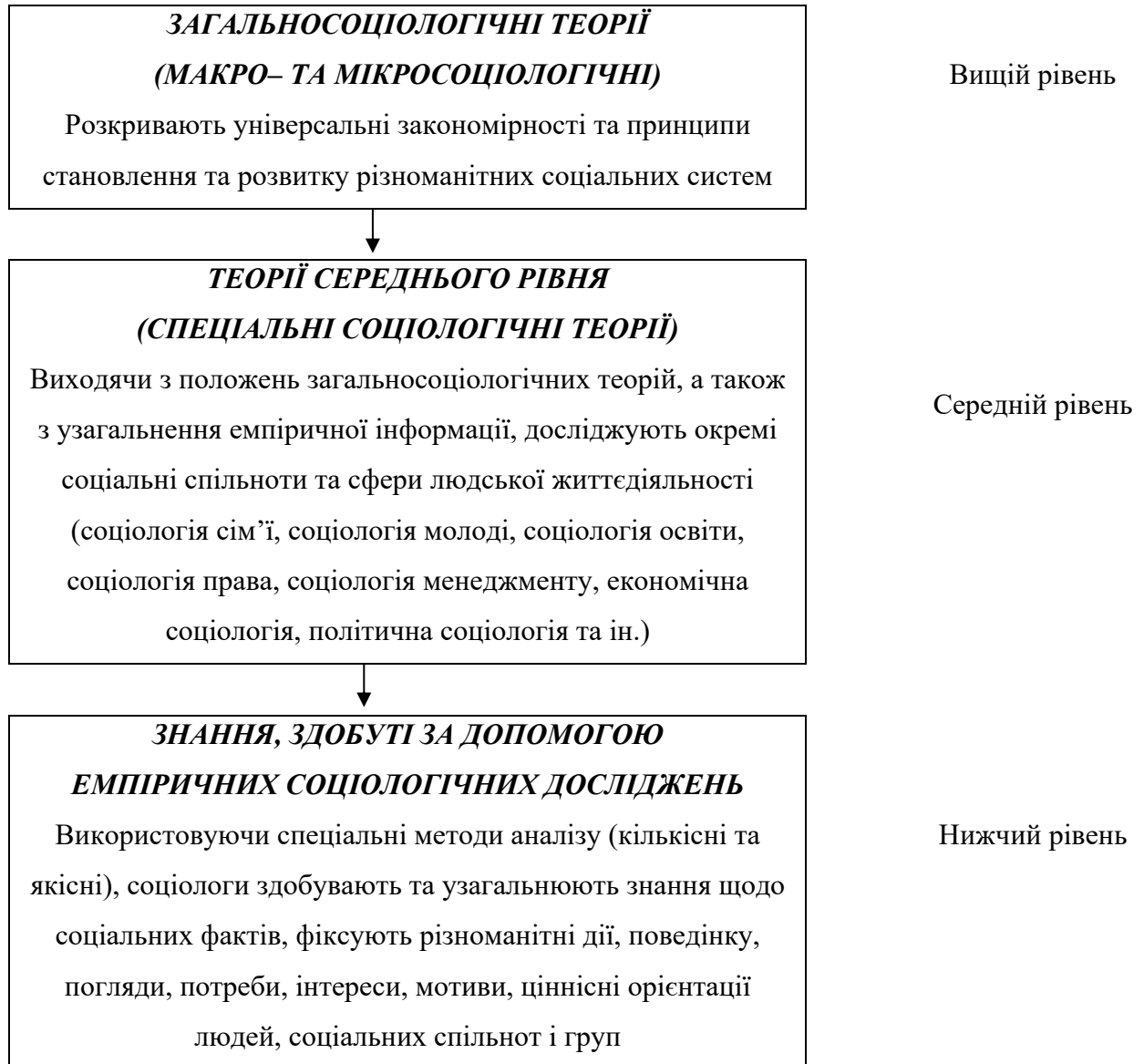
Макросоціологія головну увагу приділяє моделям поведінки, які допомагають зрозуміти сутність будь-якого суспільства. Ці моделі, які ми інакше називаємо структурами, включають такі суспільні інституції, як сім'я, освіта, релігія, а також політичний та економічний устрій. Люди, від самого народження залучені до цієї системи соціальних структур, зазнають їх глибокого впливу. Макросоціологи приділяють головну увагу вивченню взаємозв'язків між різними частинами суспільства, вони намагаються виявити також, як змінюються ці взаємозв'язки».

Зазначимо, що у 80-х роках минулого сторіччя опозиція макро- та мікросоціології поступається місцем спробам їх синтезу. На думку багатьох сучасних соціологів, такий синтез може стати вагомим чинником розвитку

соціологічного теоретизування. На шляху інтеграції макро- та мікрорівня соціологічного аналізу вже сьогодні є певні результати. Серед них треба назвати теорію «структурації» **Ентоні Гіденса** (докладніше про його творчість див. нижче), в межах якої акцентуються структурні властивості соціальних систем як передумова та результат людської діяльності; теорію «інтеграції свободи і примусу в процесі соціальної дії і соціального порядку» **Дж.Александера**; інтеграцію теорії дії та теорії систем у творчості **Юргена Хабермаса та ін.**

Крім зазначених вище елементів структури соціологічного знання (фундаментальна та прикладна, теоретична та емпірична соціологія), в сучасній соціологічній науці виділяються **три рівні** аналізу суспільства: **вищий, середній та нижчий** (див. схему)

РІВНІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Виділення різних рівнів соціологічного знання обумовлено різною мірою узагальнення одиниць соціологічного аналізу. Найбільша міра узагальнення притаманна *загальносоціологічним теоріям*, які досліджують *соціетальні* особливості соціального розвитку, тобто аналізують закономірності та механізми функціонування суспільства в його глобальному та локальному вимірах, взаємозв'язок між окремими частинами соціального цілого, формують методологічні підходи до соціологічного аналізу суспільства.

До загальносоціологічних теорій належать названі вище та інші макро- та мікросоціологічні теорії. Тобто вищий рівень системи соціологічного

знання складається із багатьох теорій. Немає однієї єдиної загальносоціологічної теорії, яка б пояснила чи допомогла б зрозуміти соціальний світ в усьому його розмаїтті, у безлічі проявів та перетворень.

«Багато соціологій для одного світу» - так визначає відомий польський соціолог Петер Штомпка **поліпарадигмальність** сучасного соціологічного знання. Щоб з'ясувати, що це означає, звернемось до поняття «наукова парадигма», яке запропоновано **Томасом Куном** (1922) та означає модель, взірець постановки та вирішення проблем, а також систему певних висхідних положень, що конституюють наукову картину світу. Отже, коли говорять про поліпарадигмальність соціології (чи будь-якої іншої науки), мають на увазі існування багатьох таких моделей. Зазначимо, що поліпарадигмальність притаманна не тільки сучасній соціології. Сьогодні, мабуть, жодна галузь знання (науково-природничого, суспільного чи гуманітарного) не має однієї єдиної теорії, яка б всебічно пояснювала світ природи, світ суспільства чи світ людини. Навіть фізика, яку визнають найрозвинутішою із природничих наук, не має такої теорії. Отже, поліпарадигмальність – це «нормальний» стан будь-якої сучасної науки.

Розглядаючи питання поліпарадигмальності в соціології, В.Ядов підкреслює, що парадигмою «в соціології є таке системне уявлення про взаємозв'язки між різними теоріями, яке включає: а) прийняття певної загальної для даних теорій філософської («метафізичної») ідеї про соціальний світ з відповіддю на критеріальне питання: що є «соціальне»?; б) визнання деяких загальних принципів, критеріїв обґрунтованості та вірогідності знання відносно соціальних процесів та явищ та, нарешті, в) прийняття певного загального кола проблем, які підлягають або, навпаки, не підлягають дослідженню в межах даної парадигми».

Існує багато класифікацій соціологічних парадигм чи метатеорій¹. Дж.Рітцер, якого вважають одним із перших авторів метатеоретичних

¹ Метатеорія - теорія, що вивчає мову, структуру та властивості деякої іншої (об'єктної) теорії. У метатеорії можна виділити дві частини: синтаксис, що вивчає структурні та дедуктивні властивості теорії; та семантику, що розглядає питання, пов'язані з інтерпретацією теорії.

побудов у соціології, виокремлює три соціологічних парадигми: 1) парадигму соціальних фактів, 2) парадигму соціальних конструкцій, 3) парадигму соціальної поведінки. Кожна з цих парадигм стверджує своє бачення соціального світу. В першій акцентується обумовленість соціального світу понадіндивідуальними соціальними структурами (як, наприклад, у теорії Е.Дюркгейма, про яку мова піде нижче); в межах другої суспільство сприймається як сукупність соціальних суб'єктів, що інтенціонально діють («розуміюча» соціологія М.Вебера з її теорією соціальної дії (нижче див. про це докладніше)); третя парадигма фокусує увагу на поведінці цих суб'єктів (біхевіоризм²).

На думку В.Ядова, принципові відмінності між соціологічними парадигмами (метатеоріями) визначаються відповідями на такі ключові питання: суспільства змінюються а) за об'єктивними закономірностями, що не залежать від людей, б) зміни продукують соціальні суб'єкти (колективні або індивідуальні), в) чи має місце і те, і інше.

На сучасному етапі розвитку науки загальний парадигмальний зсув, підкреслює російський дослідник, обумовлен черговим переосмисленням наукової картини світу, ствердженням його мінливості, процесуальності.

У соціології цей зсув детермінований різким зростанням динамізму соціальних змін: глобалізацією, розпадом системи соціалістичних країн, суттєвим підвищенням рівня природних, техногенних і соціальних ризиків. Отже, якщо змінюється світ, то чи може залишатися незмінною соціальна теорія, що претендує на його пояснення та розуміння, чи може не змінюватися її предмет та критерії обґрунтованості соціального (в тому числі соціологічного) знання? Множинність пояснення досліджуваних соціальних феноменів та процесів як критерій обґрунтованості соціального знання

² Біхевіоризм – (від англ. *behavior* — «поведінка») — напрям у сучасній соціології, психології, соціальній психології, згідно з яким соціальна поведінка людини є реакцією на різні зовнішні стимули і подразники. В основі біхевіористських досліджень соціальної поведінки лежить схема «стимул-реакція». При цьому представниками соціального біхевіоризму ігнорується роль як індивідуальних особливостей людини, так і її соціальної природи.

обумовлює поліпарадигмальність сучасної соціології³, існування численних загальносоціологічних теорій, тобто теорій найвищого рівня узагальнення.

Іншою мірою узагальнення характеризуються **теорії середнього рівня** або **спеціальні соціологічні теорії**, які аналізують окремі *сфери суспільного життя*, різноманітні **соціальні феномени** та соціальні процеси, відтворення та розвиток окремих соціальних спільнот та соціальних інститутів тощо.

Поняття **”теорії середнього рівня”** було запропоновано американським соціологом **Р.Мертоном**. Головним призначенням цих теорій, на його думку, є „посередництво” між загальносоціологічними теоріями, які відрізняються високим рівнем абстракції, та емпіричними соціологічними дослідженнями.

Існує безліч спеціальних соціологічних теорій. Жоден соціологічний словник не містить переліку всіх цих теорій, оскільки зробити це надзвичайно важко (якщо взагалі можливо). Справа в тому, що розвиток суспільства, зміни, що відбуваються в ньому, обумовлюють появу нових і нових галузей соціологічного знання (теорій середнього рівня). Так, сучасні трансформаційні процеси в Україні, що кардинально перетворюють усі сфери життя нашого суспільства – від економіки і політики до побуту людей, призвели до становлення таких спеціальних соціологічних теорій, як електоральна соціологія, соціологія підприємництва, соціологія бідності, інформаційна соціологія, соціологія реклами, соціологія менеджменту, соціологія туризму, соціологія соціальної безпеки, соціологія свободи тощо. Що стосується знання, здобутого за допомогою **емпіричних соціологічних досліджень**, то воно представляє нижчий (але не менш значущий, ніж вищий та середній) рівень соціологічного знання. Цим знанням притаманна найменша міра абстрактності, бо емпіричні дослідження фіксують **конкретні соціальні факти**. Ці питання будуть розглянуті у наступній лекції.

³ Ті ж причини (неоднозначність, множинність пояснення і т.д. феноменів та процесів, що відбуваються в природі) обумовлюють поліпарадигмальність природничих наук, про що йшлося вище.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Схарактеризуйте основні елементи структури соціологічного знання.
2. Що таке фундаментальна та прикладна соціологія?
3. Поняття та феномени теоретичної та емпіричної соціології.
4. Побудуйте схему структури сучасної теоретичної соціології.
5. Що означають поняття «макросоціологія» та «мікросоціологія»?
6. Назвіть та надайте стисло характеристику основних макросоціологічних теорій.
7. Які теорії сучасної соціології можна віднести до мікросоціологічних? Наведіть приклади таких теорій, їхні основні ідеї та персоналії.
8. Чим відрізняються макро- та мікросоціологічний підходи до аналізу суспільства?
9. Побудуйте схему рівнів соціологічного знання.
10. Як пов'язані між собою вищий, середній та нижчий рівень соціологічної системи знання?
11. Що означає поняття «загальносоціологічна теорія»?
12. Хто і коли ввів до наукового обігу поняття «теорії середнього рівня»?
13. Чим відрізняються теорії середнього рівня (чи спеціальні соціологічні теорії) від загальносоціологічних теорій?
14. Що є предметом соціологічних теорій середнього рівня? Назвіть та коротко схарактеризуйте деякі з цих теорій.
15. Що, за Т.Куном, означає поняття «наукова парадигма»?
16. Чому соціологію називають поліпарадигмальною (чи мультипарадигмальною) наукою?
17. Як класифікує соціологічні парадигми Дж.Рітцер?
18. Чим пояснюється поліпарадигмальність соціологічної науки?

Навчально-методичне забезпечення курсу:

Сокурянська Л.Г. Вступ до соціології. Навчальний посібник. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 206 с. URL: http://sociology.karazin.ua/images/docs/metod_books/vstyp_do_sociology.pdf

Рекомендована література:

Основна:

1. Бауман З. Мыслить социологически : [учеб. пособ.] / З. Бауман ; [пер. с англ. ; под ред. А.Ф. Филиппова]. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 255 с.
2. Бергер П. Приглашение в социологию : Гуманистическая перспектива / П. Бергер ; [пер. с англ. О.А. Оберемко ; под ред. Г.С. Батыгина]. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 168 с.
3. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс ; [пер. з м англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко]. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
4. Комаров М.С. Введение в социологию : [учеб. для вузов] / М.С. Комаров. – М. : Наука, 1994. – 153 с.
5. Кравченко А.И. Введение в социологию : [учеб. пособ.] / А.И. Кравченко. – М. : Новая школа, 1995. – 144 с.
6. Маркович Д.Ж. Общая социология : [учеб. для вузов] / Д.Ж. Маркович ; [пер. с серб.]. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М. : Владос, 1998. – 432 с.
7. Монсон П. Лодка на аллеях парка : введение в социологию / П. Монсон ; [пер. со швед.]. – М. : Весь Мир, 1994. – 96 с.
8. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / І.М. Попова. – Київ : Тандем, 1996. – 271 с.
9. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер ; [пер. с англ.]. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
10. Социология. Основы общей теории : [учеб. пособ. для вузов] / [Осипов Г.В., Москвичев Л.Н., Кабыща А.В. и др.] ; под ред. Г.В. Осипова, Л.Н. Москвичева. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 460 с.
11. Соціологія : Терміни, поняття, персоналії : Навчальний словник-довідник / [за ред. В.М. Пічі]. – К. : Каравела, 2002. – 480 с.
12. Соціологія : [навч. посіб.] / за ред. С.О. Макєєва. – [4-те вид., перероб. і допов.]. – К. : ТОВ «Знання»; КОО, 2008. – 566 с. 106
13. Черниш Н.Й. Соціологія : [підручник за рейтингово-модульною системою навчання] / Н.Й. Черниш. – [5-те вид., перероб. і допов.]. – К. : Знання, 2009. – 468 с.
14. Юрій М.Ф. Соціологія : [підруч.] / М.Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2004. – 548 с.
15. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. – [3-е изд., испр.]. – М. : Омега-Л, 2007. – 567 с. – (Университетский учебник).
16. Якуба О.О. Соціологія : [навч. посіб. для студ.] / О.О. Якуба. – Х. : Константа, 1996. – 192 с.

Додаткова:

1. Балог А. Социология – мультипарадигмальная наука? / А. Балог // Социс. – 2002. – №7. – С. 22-30.
2. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения. – М., 1990. – С. 707-735.
3. Вебер М. Смысл свободы от оценки в социологической и экономической науке / М. Вебер // Избранные произведения. – М., 1990. – С. 547-601.
4. Гидденс Э. Девять тезисов о будущем социологии / Э. Гидденс // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Зима. – №1. – С.57-82.
5. Головаха Е.И. Исследование социальных феноменов эпохи постсоветизма : Методология, теория, типология / Е.И. Головаха // Проблемы розвитку соціологічної теорії. – Київ, 2001. – С. 13-19.
6. Джонсон Т. Теоретическая социология : условия фрагментации и единства / Т. Джонсон, К. Дандекер, К. Эшуорт // THESIS : теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Зима. – №1. – С. 83-104. 107
7. Дюркгейм Э. Социология и социальные науки / Э. Дюркгейм // Философская и социологическая мысль. – 1992. – №5. – С. 113-126.
8. Заславская Т.И. Роль социологии в преобразовании России / Т.И. Заславская // Социологические исследования. – 1996. – №3. – С. 3-9.
9. Илле М.Е. К вопросу о предмете социологии / М.Е. Илле // Социальнополитический журнал. – 1994. – №11-12. – С. 100-112.
10. Ильин В.В. Социология как фундаментальная наука / В.В. Ильин // Социологические исследования. – 1994. – №3. – С. 29-35.
11. Комаров М.С. Размышления о предмете социологии / М.С. Комаров // Социологические исследования. – 1990. – №11. – С. 33-42.
12. Лапин Н.И. Предмет и методология социологии / Н.И. Лапин // Социологические исследования. – 2002. – №8. – С.106-119.
13. Осипов Г.В. Что происходит с социологией? / Г.В. Осипов // Вестник РАН. – 1997. – Т. 67, №6. – С. 502-507.
14. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – [5-е изд.]. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.
15. Сорокин П. Структурная социология / П. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 156-220.
16. Тернер Д. Структура социологической теории / Д. Тернер. – М. : Прогресс, 1995. – 470 с.
17. Штомпка П. Много социологий для одного мира / П. Штомпка // Социологические исследования. – 1991. – № 2. – С. 13-23.
18. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; [пер. с англ. В.А. Ядова]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 223 с.
19. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский. – М., 1969. – 240 с.
20. Ядов В.А. Размышления о предмете социологии / В.А. Ядов // Социс. – 1990. – № 2. – С. 3-16.